

Teoria și practica multiculturalismului canadian

WILL KYMLICKA

În 1971, Canada s-a angajat într-un experiment unic prin declararea unei politici a „multiculturalismului” oficial. Potrivit lui Pierre Trudeau, cel care a introdus-o în Camera Comunelor, această politică avea patru obiective: să susțină dezvoltarea culturală a grupurilor etno-culturale, să ajute membrii grupurilor etno-culturale să depășească barierele pentru o participare deplină în viața societății canadiene, să promoveze întâlniri și schimburi creative între toate grupurile etno-culturale și să-i asiste pe noii canadieni în însușirea a cel puțin uneia din limbile oficiale ale Canadei.

Deși această politică a fost pentru prima dată adoptată atunci de guvernul federal, ea a fost proiectată explicit, ca un model și pentru celelalte niveluri de guvernare, fiind într-adevăr copiată la scară largă. „Programe multiculturale” pot fi găsite acum nu numai la biroul multiculturalismului, care aparține guvernului federal, ci și la nivelurile provinciale și municipale de guvernare, și astfel, în interiorul unor largi categorii de instituții publice și private, cum ar fi școlile sau mediile profesionale.

Aceste politici sînt astăzi, mai mult decît oricînd din 1971 înapoi, supuse criticilor și probabil a venit timpul unei reevaluări. Avem acum peste 25 de ani de experiență a multiculturalismului și a sosit momentul pentru a face un pas înapoi și a examina dacă această politică a servit scopurilor sale inițiale și dacă ea mai are vreo utilitate în lumea de azi.

Voi examina aici două din criticile familiare la adresa politicii multiculturalismului. Unii consideră că în timp ce această politică a avut intenții nobile și sincere — acelea de a face din Canada o societate mai justă și mai atotcuprinzătoare — ea a avut consecințe dezastruoase în practică, încurajînd separatismul etnic și indiferența mutuală. Alții consideră că în timp ce această politică poate avea consecințe benigne în practică, ea este eronată în principiu și că „logica” multiculturalismului este incompatibilă cu valorile liberal-democratice fundamentale.

Mă voi referi mai întîi la afirmația care susține că multiculturalismul a încurajat în practică separatismul etnic, urmînd ca apoi să trec la o chestiune mai teoretică, cea legată de compatibilitatea multiculturalismului cu principiile liberal-democratice.

1. Impactul multiculturalismului

Dezbaterea asupra multiculturalismului a devenit mai aprinsă în ultimii ani, mai mult datorită a două recente și cunoscute critici ale acestei politici — cea a lui Neil Bissoondath, *Selling Illusions: The Cult of Multiculturalism in Canada* (1994), și cea a lui Richard Gwyn, *Nationalism Without Walls: The Unbearable Lightness of Being Canadian* (1995). Atît Bissoondath, cît și Gwyn, fac afirmații foarte asemănătoare despre rezultatele politicii multiculturale. În particular, ambii susțin că multiculturalismul a promovat o formă de separatism etnic printre imigranți. Astfel, Bissoondath spune că multiculturalismul a condus la o „ghettoizare indiscutabilă”. Mai mult, promovînd integrarea, multiculturalismul a încurajat ideea că imigranții ar trebui să formeze ghettouri „autosuficiente”, „alienate de tendințele generale”. Această ghettoizare „nu reprezintă o formă extremă a multiculturalismului, ci idealul său: un stil de viață absolut entuziast, un mic avanpost al exotismului ocrotit și protejat”. El preia aprobator afirmația lui Arthur Schlesinger conform căreia multiculturalismul se sprijină pe un „cult al etnicității”, care „exagerează diferențele, intensifică resentimentele și antagonismele, adîncind teribilele separări dintre rase și naționalități. Rezultatul înseamnă autocompătimitate și autoghettoizare”, sau ceea ce Schlesinger numește „apartheid cultural și lingvistic”. Potrivit lui Bissoondath, politica multiculturalismului nu-i încurajează pe imigranți să se gîndească la ei înșiși ca la niște canadieni, și într-adevăr, chiar și copiii lor „continuă să vadă Canada cu ochii străinului. Multiculturalismul, cu accentul său pus pe importanța păstrării fostei patrii sau a celei ancestrale, cu insistența sa că Acolo este mai important decît Aici, încurajează astfel de atitudini”.

Gwyn face o afirmație similară, într-un limbaj foarte asemănător. El susține că „multiculturalismul oficial încurajează apartheidul sau, pentru a fi mai puțin aspru, ghettoizarea”. Cu cît politica multiculturalismului a fost pusă mai mult în drepturi, „cu atît au fost construite ziduri culturale mai înalte în interiorul Canadei”. Multiculturalismul îi încurajează pe liderii etnici să-și păstreze proprii membri „departe de atitudinile conformiste”, practicînd „ceea ce poate fi descris cel mai bine ca monoculturalism”. În acest fel, „Statul nostru îi încurajează pe acești paznici să mențină ceea ce exista, sau în cel mai rău caz, o formă-apartheid de cetățenie”.

Afirmațiile lui Bissoondath și Gwyn nu sînt tocmai singulare, ele fiind repetate neîncetat și în mass-media. Pentru a lua încă un exemplu, Robert Fulford argumenta recent în *Globe and Mail* că politica încurajează oamenii să-și păstreze identitatea „înghețată” și pornind de aici, să-și reducă schimburile și relațiile interculturale; timpul va judeca însă dacă aceasta va fi sau nu una din cele mai mari „eșecuri politice” ale Canadei.

În opinia mea, este important — și cu adevărat urgent — să aflăm dacă această afirmație este adevărată. Dar pentru că nici Bissoondath, nici Gwyn nu furnizează evidențe empirice în sprijinul afirmațiilor lor, eu am încercat să adun la un loc statistici care s-ar putea corela cu întrebarea dacă multiculturalismul a promovat separatismul etnic și a descurajat sau împiedicat integrarea. Voi începe cu un exemplu din Canada, care compară grupurile etnice înainte și după adoptarea politicii multiculturalismului în 1971. Apoi, voi lua în considerare evidențe comparative pentru a vedea cum se compară Canada cu alte țări, în particular, cu acele țări care au respins principiul multiculturalismului oficial.

a) Evidența domestică

Cum a afectat adoptarea multiculturalismului în 1971 integrarea grupurilor etnice în Canada? Pentru a răspunde la această întrebare este necesară o explicație a ceea ce implică „integrarea”. Aceasta este una din caracteristicile enigmatice ale criticii Gwyn/Bissoondath, și anume că ei nu definesc exact ce înțeleg prin integrare. Oricum, noi putem îmbina cîteva din lucrurile pe care ei le privesc ca fiind ingrediente cruciale ale integrării: adoptarea identității canadiene întărește legătura exclusivă cu o identitate ancestrală; participarea mai largă la instituțiile canadiene crește participarea solitară la instituțiile specific etnice; învățarea unei limbi oficiale mărește dependența solitară de limba maternă; favorizarea prietenilor inter-etnice sau chiar a căsătoriilor mixte duce la socializarea integrală în interiorul unui singur grup. Toate aceste criterii nu formează o teorie comprehensivă a „integrării”, dar ele par să fie esența preocupărilor lui Gwyn și Bissoondath cu privire la multiculturalism, astfel că ele constituie un bun punct de plecare.

Să începem cu cea mai elementară formă de integrare, și anume decizia imigranților de a deveni cetățeni canadieni. Dacă teza Gwyn/Bissoondath ar fi adevărată, cineva s-ar aștepta ca rata naturalizării să fi scăzut de la adoptarea multiculturalismului. De fapt, rata naturalizării a crescut din 1971. Acest lucru este cu deosebire relevant, deoarece în toți acești ani care au trecut, încurajările economice pentru naturalizare s-au diminuat. Pentru a dobîndi succes pe piața canadiană a muncii sau pentru a avea acces la beneficiile sociale, nu mai este necesară obținerea cetățeniei canadiene. Nu există aproape nici o diferență între cetățeni și rezidenții permanenți în ce privește drepturile civile sau beneficiile sociale — dreptul de vot fiind singurul beneficiu legal major dobîndit în urma naturalizării. Principala rațiune pentru care imigranții își iau cetățenia canadiană este că ei se identifică cu Canada, ei doresc să-și formalizeze calitatea de membru al societății canadiene pentru a participa la viața politică a țării.

Mai mult, dacă examinăm care grupuri au cele mai multe șanse de a fi naturalizate, vom vedea că ele sînt „grupuri multiculturale” — adică imigranții din țări de proveniență non-tradiționale, pentru care politica multiculturalismului este cea mai relevantă — și care au cea mai înaltă rată de naturalizare. Prin contrast, imigranții din SUA și Regatul Unit — care nu sînt văzuți în discursul public ca grupuri „etnice” sau „multiculturale” — au cea mai scăzută rată de naturalizare. Cu alte cuvinte, acele grupuri care cad în mod clar sub incidența politicii multiculturalismului au arătat cea mai mare dorință de a deveni canadiene, în timp ce grupurile care cad în afara rubricii multiculturalismului au arătat dorința cea mai scăzută în acest sens.

Să ne referim acum la participarea politică. Dacă teza Gwyn/Bissoondath ar fi adevărată, ar trebui ca participarea politică a minorităților etno-culturale să se fi diminuat de la adoptarea multiculturalismului ca politică oficială. În definitiv, participarea politică reprezintă o afirmare simbolică a cetățeniei și reflectă un interes în viața politică a societății largi. Practic, nu există nici o evidență în sprijinul acestei afirmații. Pentru a lua un indicator relevant, în perioada anterioară adoptării multiculturalismului, în răstimpul dintre proclamarea Confederației (1864) și anii '60 ai secolului nostru, grupurile etnice au devenit din ce în ce mai slab reprezentate în Parlament. Din 1971 însă, tendința a fost răsturnată, astfel încît astăzi ele sînt aproape de a avea atît de mulți membri în Parlament, încît am putea crede că aceștia sînt aleși pe baza procentajului pe care-l reprezintă în populație.

Mai mult de atît, este important să observăm felul în care grupurile etno-culturale participă la politica statului canadian. Ele nu formează partide fundamentate pe criterii etnice, ci, fie bazate pe principiul grup lîngă grup, fie chiar pe o coaliție. În schimb, ele au o participare copleșitoare în interiorul partidelor pan-canadiene.

Astfel, cele două partide din Canada care sînt cel mai aproape de a fi considerate partide etnice au fost create de și pentru cei de origine engleză sau franceză: Blocul Partidului Québécoise, al cărui suport covârșitor îl găsim printre locuitorii de origine franceză ai Quebec-ului și Partidul Confederației Regiunilor, ai cărui susținători aveau, aproape în exclusivitate, fundament loialist-englez. Prin contrast, imigranții n-au arătat înclinații pentru a susține partidele politice constituite pe criterii etnice, votînd în schimb pentru partidele naționale tradiționale.

Acesta este doar unul din indicatorii unui aspect mai general, și anume că imigranții sînt în marea lor majoritate susținători ai structurii politice de bază a Canadei, simțindu-se obligați să o protejeze. Acum știm că dacă nu ar fi existat „votul etnic”, referendumul din 1995 privind secesiunea Quebec-ului ar fi reușit. În acel referendum, în cea mai mare parte a lor, etnicii și-au exprimat fidelitatea față de Canada. Mai general, toți indicatorii sugerează că imigranții absorb și acceptă repede valorile fundamentale, liberal-democratice ale Canadei, ca și principiile ei constituționale, chiar dacă au venit din țări care sînt neliberale sau nedemocratice. Așa cum constată Freda Hawkins, *„adevărul este că deși nu au fost proteste violente, nici partide politice care să-și fi pierdut membri sau care să schimbe tradiția, nici lideri imigranți charismatici, nici o stare de război reală în problemele internaționale...imigranții recunosc un sistem politic stabil și bun, atunci cînd acesta există”*

Pe scurt, dacă urmărim indicatorii integrării legale și politice, observăm că de la adoptarea multiculturalismului din 1971, imigranții înclină mai mult să devină canadieni și să participe politic. Și atunci cînd participă, ei o fac prin partidele politice pan-etnice, care susțin principiile liberal-democratice fundamentale ale Canadei.

Acest fel de integrare politică este principala țintă a unui stat democratic. Dar din punctul de vedere al canadianului individual, cea mai importantă formă de integrare a imigranților nu este, probabil, una politică, ci lingvistică și socială. Imigranții care participă la viața politică pot fi buni cetățeni democrați, dar în cazul în care ei nu vorbesc engleza sau franceza, sau sînt izolați social în grupuri etnice autosuficiente, sînt percepuți de canadieni ca un eșec al intergrării.

Prin urmare, să ne deplasăm acum către doi indicatori ai integrării societale, și anume, însușirea limbii oficiale și rata căsătoriilor mixte. Dacă teza Gwyn/Bissoondath ar fi adevărată, cineva s-ar aștepta ca dorința minorităților etno-culturale pentru dobîndirea competenței lingvistice oficiale să fi scăzut de la adoptarea multiculturalismului în 1971. Dacă grupurile imigrante sînt „ghettoizate”, „alienate de tendința generală”, încercînd să-și păstreze intact felul original de viață din țara lor de origine, atunci probabil că ei au un motiv mai puțin de a învăța limba oficială. De fapt, cererea pentru cursurile de limbă engleză și de limbă franceză ca limbi secundare, nu a fost niciodată mai ridicată, și într-adevăr, oferta este depășită în multe orașe. Statisticile recente arată că 98,6% dintre canadieni vorbesc una dintre limbile oficiale. Acesta este un procentaj incredibil atunci cînd cineva observă cît de mulți imigranți sînt în vîrstă și/sau analfabeți în limba lor maternă, și pentru care, din acest motiv, este extrem de dificil să învețe o nouă limbă. Există însă un fapt impresionant: numărul imigranților care ajung la cunoașterea unei limbi oficiale a scăzut din 1971. Dacă lăsăm deoparte vîrstnicii — care formează majoritatea canadienilor care nu vorbesc una din limbile oficiale — ideea că există o scădere generală a dorinței imigranților de a învăța una din limbile oficiale este absurdă. Imigranții doresc să învețe o limbă oficială, și în mod copleșitor o și fac. În măsura în care abilitățile lor lingvistice (pentru limbile oficiale) lipsesc, explicația este lipsa cursurilor de limbă engleză și franceză, ca limbi secundare, accesibile și potrivite lor, nicidecum lipsa dorinței acestora.

Un ultim indicator concludent este rata căsătoriilor mixte. Dacă teza Gwyn/Bissoondath ar fi adevărată, ar fi trebuit ca rata căsătoriilor mixte să fi scăzut de la adoptarea multiculturalismului, deoarece se spune despre politica sa că „exagerează diferențele, intensifică resentimentele și antagonismele, adîncind teribilele separări dintre rase și naționalități”, și încurajează grupurile să se retragă în ghettourile lor „monoculturale”, ascunzîndu-se în spatele „zidurilor culturale”. De fapt, rata căsătoriilor mixte a crescut în mod constant din 1971. Există un total declin al endogamiei, atît în rîndul imigranților, cît și al copiilor acestora. Mai mult, și totodată la fel de important, se observă o senzațională creștere în acceptarea socială a căsătoriilor mixte. De exemplu, dacă în 1968 52% dintre canadieni dezaprobau căsătoriile dintre albi și negri, în 1995 81% dintre ei le aprobă.

Spre deosebire de cei trei indicatori anteriori ai integrării, căsătoria mixtă nu este un scop deliberat al politicii guvernamentale. Guvernele nu trebuie nici să încurajeze, nici să descurajeze căsătoriile mixte. Dar schimbările în rata căsătoriilor mixte sînt folositoare, cred, și ca indicator al unei tendințe mai largi, care constituie o preocupare guvernamentală legitimă, și anume, de extindere a ei pînă la un nivel la care canadienii

să se simtă confortabil trăind și interacționând cu membri altor grupuri etnice. Dacă cetățenii canadieni se simt confortabil trăind și muncind cu membri altor grupuri etnice, rezultatul inevitabil este acela că anumiți oameni vor deveni prieteni și chiar îndrăgostiți de cei din alte grupuri etnice. Faptul că rata căsătoriilor mixte a crescut este important, nu în mod necesar pentru ea în sine, ci mai mult ca o dovadă că opinia canadienilor este mai deschisă către acceptarea diversității. Și într-adevăr, avem o evidență directă pentru această tendință mai generală. Canadienii de azi sînt mult mai favorabili ideii de a-i avea pe membrii altor grupuri etnice colegi de serviciu, vecini sau prieteni decît erau înainte de 1971.

Dacă vom examina alți indicatori, vom avea aceeași situație. De exemplu, în ciuda retoricii lui Gwyn și Bissoondath despre proliferarea „ghettourilor” etnice și a „enclavelor”, studiile concentrărilor rezidențiale au arătat că fenomenul enclavelor etnice permanente este inexistent în Canada. Mai mult, concentrarea redusă care există este mai probabil să o găsim în grupurile de imigranți mai vechi, cum ar fi evreii și italienii, care au precedat politica multiculturalismului. Grupurile care au venit după 1971, cum ar fi asiaticii și afro-caraibienii, prezintă cea mai redusă concentrare rezidențială.

Pe scurt, dacă examinăm naturalizarea, participarea politică, competența lingvistică oficială sau rata căsătoriilor mixte, avem aceeași situație. Nu există nici o dovadă pentru susținerea afirmației că multiculturalismul a scăzut rata integrării imigranților sau că a mărit gradul de separatism sau ostilitatea mutuală a grupurilor etnice.

b) Evidența comparativă

Putem face aceeași observație, dar într-un alt fel. Dacă teza Gwyn/Bissoondath despre impactul ghettoizării multiculturalismului ar fi corectă, ne-am putea aștepta ca statul canadian să îndeplinească acești indicatori mai rău decît alte țări care nu au adoptat o politică a multiculturalismului oficial. Ambii, Gwyn și Bissoondath opun abordarea canadiană a multiculturalismului cu cea americană, care accentuează exclusiv identitățile și valorile comune și refuză să furnizeze recunoașterea publică sau afirmarea diferențelor etno-culturale. Dacă statul canadian ar prezenta un regres în comparație cu SUA, în termenii integrării imigranților, aceasta abia dacă ar furniza suport teoriei Gwyn/Bissoondath. În fapt, Canada a progresat față de SUA în privința aproape oricărei dimensiuni a integrării. Canada are o rată a naturalizării mai înaltă, chiar mult mai înaltă — aproape dublă — decît cea a Statelor Unite. De asemenea, avem rate mai înalte și în ce privește participarea politică, însușirea limbii oficiale și segregarea rezidențială. De asemenea, în Canada nivelul de acceptare a inter-mariajelor este mult mai mare. În vreme ce 72% dintre canadieni aprobau căsătoriile mixte în 1988, în rîndul americanilor acest procentaj era de doar 40%, 25% dintre ei opinînd că ele ar trebui scoase în afara legii! Pînă și etnicitatea este într-o mult mai mică măsură o determinantă a prieteniei în Canada, decît în SUA.

Pe scurt, la fiecare indicator al integrării, Canada, cu politica sa multiculturalistă, a progresat față de SUA, care a repudiat multiculturalismul. Aceeași situație am putea-o găsi și dacă am compara Canada cu alte țări de imigrație care au respins multiculturalismul în favoarea unui accent pus exclusiv pe identități comune, cum ar fi de exemplu Franța.

Canada are o situație mai bună decît aceste țări, nu numai în actualele rate ale integrării, ci și în sensul de fiecare zi al relațiilor etnice. De exemplu, într-o anchetă din 1997, cetățenii a 20 de țări au fost întrebați dacă sînt de acord cu afirmația că „diferitele grupuri etnice se înțeleg bine aici împreună”. Procentajul celor care au răspuns afirmativ a fost mult mai ridicat în Canada (75%), decît în Statele Unite (58%) sau Franța (51%).

Această diferență nu trebuie să ne surprindă, deoarece Canada are o situație mai bună decît aproape orice altă țară din lume în ce privește integrarea imigranților. Singura țară comparabilă este Australia, care este interesantă deoarece și ea are o politică multiculturală oficială. E adevărat, această politică multiculturală a sa a fost larg inspirată de cea a Canadei, chiar dacă, bineînțeles, a fost adaptată contextului australian. Cele două țări care sînt cu capul și umerii desupra lumii în integrarea cu succes a imigranților sînt deci, și cele două țări cu politici oficiale ale multiculturalismului. Ele sînt și mult mai de succes decît orice altă țară care a respins multiculturalismul.

Pe scurt, nu există nici o dovadă care să susțină afirmația că multiculturalismul promovează separatismul etnic sau împiedică integrarea imigranților. Dacă examinăm tendințele din interiorul Canadei începînd din 1971 sau comparăm Canada cu alte țări, concluzia este aceeași: programul multiculturalismului funcționează. El realizează ceea ce și-a propus să facă: ajutorarea în a garanta că toți acei oameni care doresc să-și exprime identitatea lor etnică sînt respectați și găzduiți, crescînd în același timp abilitatea imigranților de a se integra într-

o societate mai largă. Alături de colegii multiculturaliști din Australia, Canada a contribuit la o mai bună respectare a diversității etnice decât orice altă țară, concomitent însă cu promovarea integrării sociale.

2. Principiul multiculturalismului

În lumina acestei evidențe, putem cu siguranță respinge primul val de critici. Pentru cel de al doilea val este ceva mai complicat. Acesta susține că, în timp ce consecințele multiculturalismului pot avea efecte benigne (cel puțin până acum), logica politicii sale este inconsistentă față de normele liberal-democratice și îi lipsește orice justificare coerentă sau care să poată fi apărată.

Cineva s-ar putea întreba că atâta timp cât politica funcționează în practică, de ce se mai pune problema existenței unui principiu coerent care să o fundamenteze? Eu cred că această obiecție teoretică este serioasă și merită discutată. Într-adevăr, într-un fel, această critică este mai serioasă și pentru că ea ajută la explicarea popularității de care se bucură critica Gwyn/Bissoondath. Imaginea ghettoizării culturale și etnice creată de aceștia, nu reprezintă o descriere plauzibilă a Canadei de azi, dar mulți se îngrijorează de faptul că ea reprezintă o descriere plauzibilă a ceea ce o Canadă multiculturală ar putea deveni. Într-adevăr, oamenii se îngrijorează că aceasta ar putea fi o extensie naturală, poate chiar logică, a politicii existente a multiculturalismului.

Un mod de a explica această îngrijorare este acela de a spune că mulți canadieni nu au un sens clar al limitelor multiculturalismului. Ei nu au o convingere fermă că există anumite principii „non-negociabile” sau instituții care vor fi protejate sau susținute, chiar dacă ele intră în conflict cu dorințele sau tradițiile anumitor grupuri de imigranți. Canadienii nu au aversiune față de multiculturalismul în anumite limite, dar ei vor să știe dacă într-adevăr aceste limite există. Ei pun preț pe diversitate, dar vor de asemenea să știe dacă această diversitate va exista și în interiorul instituțiilor canadiene comune și dacă aceasta nu va impune o acceptare a separatismului etnic. De asemenea, canadienii sînt în general toleranți, dar ei cred că anumite practici, cum ar fi clitorectomiile feminine, sînt intolerabile și vor să știe că ei nu vor fi rugați să „tolereze” violarea drepturilor fundamentale ale omului.

Atîta vreme cât canadienii au acest sentiment al insecurității despre limitele multiculturalismului, publicarea statisticilor privind efectele benefice ale multiculturalismului va avea doar un succes limitat în schimbarea dezbaterii publice. Statisticile pot fi favorabile astăzi, dar cum vor arăta ele mâine? Probabil că politica a avansat pînă la acest punct în promovarea integrării, numai pentru că logica „întregă” a multiculturalismului nu a fost încă implementată. Probabil că logica multiculturalismului este de a submina adevărata idee că există principii sau instituții pe care toți cetățenii trebuie să le respecte și să adere la ele. Dacă logica multiculturalismului este ancorată în ceea ce Bissoondath numește o „*psihologie a dezacordului fără limite*” sau ceea ce Gwyn numește „*noile crezuri culturale*” ale „*absolutismului moral și apartheidului cultural*”, atunci în mod sigur este numai o chestiune de timp să aflăm cît va dura pînă cînd instituțiile și valorile noastre comune vor începe să fie erodate.

Singura cale de abordare a acestei îngrijorări este de a oferi o explicație alternativă a „logicii” multiculturalismului, una care să furnizeze o explicație principală a scopurilor multiculturalismului, despre cum se leagă diversitatea de ceea ce este comun și toleranța de drepturile omului. Din păcate, este mai ușor să spui decât să faci. Nu putem face referire la o formă canonică a conceptelor și principiilor multiculturalismului pentru că aceasta nu există. Numeroși oameni au încercat să dezvăluie intențiile „reale” ale celor ce iau decizii și care au inițiat în 1971 politica multiculturală. Dar acest demers s-a dovedit a avea un sfîrșit tragic. Știm acum că nu a existat nici o teorie îndeajuns de dezvoltată care să fundamenteze prezentarea inițială a politicii în 1971. Ea a fost adoptată în grabă, în mare măsură ca o cale de a devia opoziția la aparenta privilegiere a limbii franceze și engleze, privilegiere care era implicită la introducerea bilingvismului oficial. Multiculturalismul a fost introdus astfel, fără nici o conceptualizare reală a ceea ce ar fi însemnat el sau fără nici o strategie pe termen lung pentru implementarea sa.

În orice caz, politica a suferit schimbări dramatice din 1971, adaptîndu-se noilor nevoi și noilor provocări. Totuși, ar fi fost altceva dacă oricare din aceste schimbări ar fi fost explicată sau apărată. Aproape fiecare studiu despre multiculturalism în Canada a conchis că această politică „*abia dacă a fost explicată publicului canadian*” și că „*nu s-a făcut nici un efort serios, de către nici unul dintre politicieni pentru a defini multiculturalismul în context canadian*”.

În măsura în care politica a fost apărată, abordării obișnuite i-a fost ușor să invoce „diversitatea culturală” și „toleranța”, ca fiind lucruri bune, clare și nelimitate. Dar desigur, aceasta ridică doar o întrebare. Ambele, diversitatea și toleranța au limite. Diversitatea este cu adevărat o valoare, numai dacă operează în interiorul contextului anumitor norme și instituții comune; altfel, ea poate deveni destabilizatoare. În mod similar, toleranța

este o virtute, dar numai în interiorul anumitor granițe, altfel, ea poate amenința principiile egalității și a drepturilor individuale. Problema este de a discuta aceste chestiuni ale limitelor sau granițelor multiculturalismului în care apărătorii lui au fost ciudați de nearticulați.

În acest sens, criticile și îngrijorările că nu există nici o rațiune coerentă pentru fundamentarea acestei politici sînt probabil justificate. Și totuși, cred că aceasta este o judecată prea pripită. Nu putem găsi o afirmare publică explicită a logicii multiculturalismului, dar cred că există un set implicit de principii care să ghideze politica și evoluția ei în timp. Aș rezuma aceste principii la o cerință pentru găsirea „*termenilor imparțiali ai integrării*”. Politica nu a fost conceptualizată în mod original, ea pîrînd a fi fost adoptată fără o conceptualizare clară. Dar în practică, ea a fost dezvoltată și elaborată în așa fel încît să constituie un mediu prielnic pentru dezbaterile și dezvoltarea termenilor imparțiali ai integrării. Și în cadrul acestei idei a termenilor imparțiali ai integrării, există limite clare privitor la instituțiile și valorile comune.

Pentru a vedea acest lucru, trebuie să înțelegem cum se încadrează multiculturalismul într-un set mai larg al politicilor guvernamentale privind relațiile etno-culturale din Canada. Este vorba tocmai despre acest context mai larg, ignorat sistematic în dezbaterile despre multiculturalism. Voi începe prin a examina cum funcționează și cum este limitat multiculturalismul în interior, de contextul mai larg al instituțiilor comune canadiene, pentru a examina aceeași funcționare și limitare a multiculturalismului în interior, de contextul mai larg al principiilor liberal-democratice fundamentale. Sper să arăt că aceste limite, deși implicite, nu sînt nici arbitrare, nici speciale, ci formează o concepție coerentă a relațiilor etno-culturale și care poate fi apărată.

a) Diversitate în interiorul instituțiilor comune

Atît criticii, cît și apărătorii multiculturalismului vîd adesea politica acestuia în izolare, ca și cum ar fi singura politică guvernamentală care afectează integrarea imigranților. Aceasta este o imagine cît se poate de greșită. Multiculturalismul nu este singura — nici măcar elementara — politică guvernamentală care afectează locul grupurilor etnice în societatea canadiană. Ea este doar o componentă modestă dintr-un pachet mai larg. Aceste grupuri sînt afectate de multe aspecte ale politicii publice, inclusiv de politicile privind naturalizarea, educația, instruirea și acreditarea profesională, drepturile omului și legea împotriva discriminării, serviciile civile, sănătatea și siguranța statului, apărarea națională chiar. Acestea, și alte politici constituie mecanismele majore ale integrării. Ele încurajează, presează și chiar forțează legal imigranții să facă pași către integrarea în societatea canadiană.

De exemplu, există o cerință legală pentru dobîndirea cetățeniei, ca imigranții să știe o limbă oficială (cu excepția celor în vîrstă) și cîteva informații de bază despre istoria și instituțiile Canadei. În același timp, există o cerință legală a legilor educației din provincii potrivit cărora copiii imigranților să învețe o limbă oficială și să învețe după o programă comună de învățămînt. Mai mult decît atît, imigranții trebuie să cunoască o limbă oficială pentru a obține accesul la programele de instrucție profesională finanțate de guvern. Imigranții trebuie să cunoască o limbă oficială pentru a primi acreditări profesionale sau pentru a li se recunoaște pregătirea lor din țara de origine. Celei mai calificate farmaciste nu i se va acorda licența profesională pentru a-și practica meseria în Canada, dacă ea va vorbi numai portugheza. Și desigur, cunoașterea unei limbi oficiale este o precondiție pentru a lucra în administrație sau pentru a obține un contract de muncă guvernamental.

Cetățenia, politica profesională și educațională au fost întodeauna pilonii majori ai integrării în Canada; finanțate de guvern, ele rămîn și astăzi în drepturi. Mai mult decît atît, dacă examinăm suma de bani cheltuită pe aceste politici, ea o eclipsează pe cea cheltuită pe multiculturalism. Guvernul cheltuie pentru programele de multiculturalism mai puțin de 20 de milioane de dolari anual, care este doar un strop într-o găleată, comparativ cu miliardele de dolari cheltuite în fiecare an pe politici care, direct sau indirect, promovează integrarea (de exemplu instrucția în limbile oficiale, instrucția profesională pentru imigranți sau educația pentru copiii lor).

Apoi, printr-o multitudine de căi, guvernul îi încurajează și îi presează activ pe imigranți să se integreze în instituțiile comune politice, economice și educaționale care operează fie în franceză, fie în engleză. Acesta este contextul în interiorul căruia operează multiculturalismul și el poate fi înțeles în acest context mai larg. Cu un buget atît de mic, multiculturalismul nu poate spera să intre în competiție cu această integrare finanțată de guvern, și nici nu încearcă să o facă. Dimpotrivă, încă de la început, multiculturalismul a mers în mod explicit mîna în mîna cu alte măsuri guvernamentale pentru a promova integrarea socială.

De exemplu, unul dintre principiile directoare ale multiculturalismului a fost acela să promoveze bilingvismul oficial în Canada. Aceasta este reflectată în terminologia pe care Trudeau a folosit-o cînd a introdus

politica multiculturală, și anume, „*multiculturalismul în interiorul unui mediu bilingv*”. A fost evident încă de la început că multiculturalismul funcționează paralel cu integrarea lingvistică și instituțională a imigranților.

Cîțiva critici văd expresia „*multiculturalismul în interiorul unui mediu bilingv*” ca fiind incoerentă sau lipsită de semnificație. Dar eu cred, că ea are o semnificație foarte simplă și constrîngătoare. Ideea este aceasta: dacă statul canadian îi va presa pe imigranți să se integreze în instituțiile comune care operează în engleză sau franceză, atunci trebuie să ne asigurăm că termenii integrării sînt imparțiali. În opinia mea, aceasta are două elemente de bază:

a. trebuie să recunoaștem că integrarea nu se petrece peste noapte, ci este un proces dificil și de lungă durată, care operează între generații. Pornind de aici, pentru imigranți sînt adesea cerute condiții speciale de acomodare, pe o bază tranzitională. De exemplu, anumite servicii trebuiesc oferite imigranților în limba lor maternă, iar susținerea trebuie furnizată pentru acele grupuri și organizații în interiorul cărora comunitățile de imigranți sînt asistate în procesul de stabilire/integrare;

b. trebuie să ne asigurăm că instituțiile comune în care imigranții sînt presați să se integreze, vor furniza aceleași grade de respect și condiții similare de acomodare, ca și în cazul identităților minorităților etno-culturale cărora le-au fost tradițional acordate — identităților canadiană-britanică și canadiană-franceză. Altfel, insistența ca imigranții să se integreze în instituțiile de limbă engleză sau franceză este echivalentă cu privilegierea intereselor și stilurilor de viață ale descendenților primilor coloniști britanici și francezi.

Pornind de aici, corectitudinea pretinde o continuă și sistematică explorare a instituțiilor noastre sociale pentru a vedea dacă regulile, structurile și simbolurile lor îi dezavantajează pe imigranți. De exemplu, trebuie să examinăm codurile de vestimentație, vacanțele publice sau chiar restricțiile de înălțime și greutate pentru a vedea dacă ele sînt îndreptate împotriva anumitor grupuri de imigranți. Trebuie să examinăm portretul minorităților din programa școlară sau din mass-media, pentru a vedea dacă ele sînt stereotipuri sau omit să recunoască toate contribuțiile grupurilor etno-culturale la istoria canadiană sau la cultura lumii. Și așa mai departe.

Aceste măsuri sînt necesare pentru a ne asigura că statul canadian oferă imigranților termeni corecți pentru integrare. Ideea multiculturalismului în interiorul unui mediu bilingv poate fi văzută tocmai ca o încercare de a negocia asemenea termeni. În optica mea, majoritatea covârșitoare a ceea ce este făcut în numele politicii multiculturale, nu numai la nivel federal, ci și la nivel provincial și municipal, ca și în interiorul conducerilor școlilor și companiilor private, poate fi apărut ca fiind o promovare a termenilor imparțiali ai integrării.

Consider tipurile de politici ca fiind asociate în general cu multiculturalismul, chiar dacă există reforma programelor școlare (de exemplu, revizuirea programelor școlare de istorie și literatură în interiorul școlilor publice pentru a acorda o mai mare recunoaștere contribuțiilor culturale și istorice ale minorităților etno-culturale; programele de educație bilingvă a copiilor imigranților la nivelul școlii primare) sau a adaptării instituționale (de exemplu, revizuirea programelor de lucru sau a codurilor de vestimentație, astfel încît să fie armonizate vacanțele și practicile religioase ale grupurilor de imigranți; adoptarea la locul de muncă sau în școala a codurilor de hărțuire sexuală; interzicerea comentariilor rasiste; reglementarea standardelor despre stereotipurile etnice în mass-media) sau a programelor educaționale (de exemplu, campaniile educaționale anti-rasiste, instrucția pentru diversitatea culturală a poliției, a asistenților sociali sau a profesiiilor sanitare) sau a programelor dezvoltării culturale (de exemplu, finanțarea festivalurilor și a programelor de studii etnice; susținerea cursurilor în limba maternă pentru educarea imigranților adulți) sau a acțiunii afirmative (de exemplu, tratamentul preferențial al minorităților vizibile, la accesul la educație, instrucție și angajare). Toate acestea, aș spune că promovează integrarea în instituțiile comune, dar ele implică termeni mai imparțiali ai integrării. În timp ce vechea abordare cerea imigranților să se integreze în termenii „canadieni”, noua politică pretinde integrarea în termeni imparțiali.

Pe scurt, logica multiculturalismului presupune acceptarea principiului integrării prescrise de stat, dar și o renegociere a termenilor integrării. Acesta nu poate reprezenta felul explicit descris de politică, dar este cuprins implicit în practica multiculturalismului. Acest lucru este recunoscut și acceptat în totalitate și de grupurile de imigranți. Ei acceptă expectația de a se integra într-o societate mai largă, așa cum au făcut-o dintotdeauna. Cîteva din grupurile de imigranți au însă obiecții cu privire la cerința că ei trebuie să învețe o limbă oficială, ca o condiție pentru a primi cetățenia sau că copiii lor trebuie să învețe o limbă oficială la școală. Pe de altă parte, ei și-au afirmat consistent suportul pentru Legea Limbilor Oficiale și au acceptat și condiția ca șansele lor în viață, și mai mult decît atît, șansele copiilor lor în viață, să fie strîns legate de participarea în instituțiile de bază, operînd fie în engleză, fie în franceză. Într-adevăr, una din cele mai des întîlnite cereri ale lor este pentru o mai precisă și mai largă asistență în pregătirea lingvistică, astfel încît ei să se poată integra în aceste instituții.

Prin urmare, imigranții acceptă principiul integrării în instituțiile comune, dar ei caută pur și simplu termenii imparțiali ai acestei integrării. Dacă statul canadian îi va presa pe imigranți să se integreze în instituțiile comune operând fie în engleză, fie în franceză, atunci putem înțelege de ce grupurile de imigranți vor să se asigure că termenii integrării vor fi imparțiali. Această cerință nu este numai justificată, dar și mult întârziată.

b) Limitele toleranței

Pînă aici am susținut că anxietățile pe care le produce impactul multiculturalismului asupra integrării grupurilor etnice sînt prost orientate. Dar integrarea nu este singura întrebare importantă pe care o ridică multiculturalismul. Pentru mulți oameni, multiculturalismul ridică de asemenea și chestiunea limitelor toleranței. Ne cere oare multiculturalismul să tolerăm practicile tradiționale ale altor culturi, chiar dacă acestea violează principiile drepturilor individuale și ale egalității sexuale garantate de constituția canadiană?

De exemplu, trebuie să li se permită grupurilor etnice să practice clitorectomia la fetele tinere; trebuie ca mariajele „aranjate” sau divorțurile *talaq** să fie legal recunoscute; trebuie să li se permită soților să citeze cuvîntul „cultură” pentru a se autoapăra cînd sînt acuzați de lovirea soțiilor lor? Fiecare din aceste practici este permisă în cîteva părți ale lumii și poate fi privită chiar ca o tradiție onorată.

Cei mai mulți canadieni nu sînt dispuși să tolereze asemenea practici și într-adevăr, nici una dintre ele nu este permisă în Canada. Ele nu au fost niciodată parte a politicii multiculturalismului. Dar mulți canadieni sînt îngrijorați că logica multiculturalismului va conduce și la asemenea practici. Așa cum sublinia Bissoondath, dacă „*legea multiculturalismului sugerează că nu există limite în condițiile de acomodare oferite practicilor culturale distincte*”, de ce logica multiculturalismului nu se extinde și la acceptarea circumciziei feminine? Gwyn face aceeași remarcă: „*Pentru a analiza această problemă în complexitatea sa, dacă mutilarea genitală feminină este o practică culturală distinctă, așa cum este ea în rîndul somalezilor și a altora grupuri de imigranți, atunci, deoarece propunerea multiculturalismului oficial este de a «păstra» și «intensifica» valorile și obiceiurile tuturor grupurilor multiculturale, de ce trebuie ca această practică să fie respinsă mai mult decît a cînta O sole mio sau a dansa dansurile scoțiene?*”.

Apărătorii multiculturalismului au eșuat, în general, în a da un răspuns clar la această întrebare. Cîțiva dintre ei au vorbit — foarte vag — despre nevoia de a se realiza un „echilibru” între drepturile individuale și cele etnice, ca și cum ar fi recomandabil ca drepturile individuale să fie violate în unele cazuri, dar nu în prea multe. Oricum, mulți dintre susținătorii multiculturalismului au ignorat complet aceste aspecte, insinuînd cîteodată că numai oamenii cu prejudecăți ar ridica această chestiune. Dar canadienii au dreptul să pună această întrebare și ei merită să li se dea un răspuns adecvat.

În acest punct, cred din nou că exista limite clare, deși ele au fost rar prezentate explicit în documentele politice ale guvernului sau în dezbaterile publice. Nu este întru totul adevărat a spune, așa cum o face Bissoondath, că „*legea multiculturalismului sugerează că nu există limite în condițiile pentru acomodare oferite practicilor culturale distincte*”. Dimpotrivă, preambulul la legea multiculturalismului începe prin accentuarea drepturilor omului, a libertății individuale și egalității sexelor. Mai mult, prevederile ei stipulează că scopurile multiculturalismului sînt de a promova libertatea individuală într-un fel care să respecte egalitatea sexelor. Oricum ar fi, legea trebuie să fie în conformitate cu Carta Canadiană a Drepturilor și Libertăților și dacă ea impunea orice restricție asupra drepturilor individuale care nu-și „*demonstrau justificarea într-o societate liberă și democratică*”, trebuia abrogată.

În tot cazul, este corect să subliniem că guvernul federal nu a explicat niciodată cu adevărat aceste limite (aceasta reprezintă o parte a unui eșec mai general în a explica, cum se potrivește multiculturalismul într-un context mai larg al legilor și politicilor guvernării). Acesta este un domeniu în care Australia a realizat o muncă mai bună. După expunerea principiilor și scopurilor multiculturalismului, incluzînd și dreptul imigranților de „*a fi capabili să-și dezvolte și să-și împărtășească moștenirea lor culturală*” și responsabilitatea instituțiilor de „*a recunoaște, reflecta și răspunde diversității culturale a comunității australiene*”, declarația politică a continuat imediat prin a accentua „*că există și limite ale multiculturalismului australian*”, care pot fi rezumate astfel:

— politicile multiculturalismului cer ca toți australienii să accepte structurile și principiile de bază ale societății australiene — constituția și supremația legii, toleranța și egalitatea, democrația parlamentară, libertatea religioasă și de expresie, engleza ca limbă națională și egalitatea sexelor;

— politicile multiculturalismului impun de asemenea obligații în conferirea drepturilor; dreptul fiecăruia de a-și exprima propria cultură și credințele implică o responsabilitate reciprocă pentru acceptarea dreptului celorlalți de a-și exprima opiniile și valorile;

— politicile multiculturalismului sînt bazate pe premisa că toți australienii trebuie să aibă o loialitate extinsă și unificatoare fa a de Australia, pentru interesul și viitorul ei.

Acesta este un de de idei explicite ale limitelor de care avem nevoie în Canada. Dar probabil, chiar un model mai bun de a face explicite limitele multiculturalismului poate fi găsit mai aproape de noi, și anume în politica guvernului din Quebec fa a de grupurile etno-culturale, pe care acesta obișnuiește să o numească de „inter-culturalism”. Această politică este similară politicii multiculturalismului federal în afirmarea și acceptarea identităților și practicilor etno-culturale în interiorul instituțiilor comune. Dar politica guvernului din Quebec este explicită prin faptul că aceasta operează în interiorul a trei importante limite:

- recunoașterea francezei ca limbă a vie ii publice;
- respectul pentru valorile democratice liberale incluz nd drepturi civile și politice și egalitatea șanselor; și
- respectul pentru pluralism, inclusiv deschiderea către și tolerarea diferen elor celorlal i.

Aceste trei principii formează temelia solidă a „contractului moral” între Quebec și imigranți, care specifică termenii integrării.

Poate părea paradoxal a cita Quebec-ul ca model de multiculturalism, deoarece mulți comentatori (inclusiv Gwyn și Bissondath) cred că politica „interculturală” a Quebec-ului este foarte opusă politicii multiculturalismului guvernului federal, în particular în promovarea sa activă a integrării civile și politice. Astfel, Bissondath argumentează că „* n Canada engleză, atitudinea prevalentă părea să fie «Vino aș  cum ești — F  ceea ce  i place». Societatea avea c teva așteptări dincolo de aderența la c teva legi fundamentale. Oricum, Quebec-ul a fost mai pretențios. Atitudinea prevalentă a fost «Vino aș  cum ești, dar fii pregătit să te integrezi într-o societate vorbitoare de franceză». Aceasta înseamnă că viitorii tăi copii vor urma școlii franceze*”.  n mod similar, Gwyn susține că guvernul din Quebec urmează „o rută complet diferită” de cea a guvernului federal, una care țintește mai degrabă la „convergența culturală” dec t la separatism etnic, astfel  nc t noii veni i trebuie fie să se integreze culturii naționale, „*fie să r m n  pentru totdeauna la marginea societății*”.

Dar avem totuși aici, o altă ne ntelegere. Substanța actuală și limitele politicii Quebec-ului sînt subordonate, și aproape identice, politicii federale (deși politica federală, desigur, definește engleza și franceza ca limbi ale vie ii publice și, pornind de aici, ale școlarizării și avansării). Politica guvernului federal este subordonată aceluiași trei limite: de exemplu, ea susține supremația celor două limbi oficiale, ca limbi ale vie ii publice și instituțiilor publice; ea insistă pe respectarea normelor și democrației, drepturilor individuale și egalității șanselor; și ea încurajează deschiderea către și tolerarea diferen elor celorlal i.

Principala diferență este pur și simplu aceea că guvernul Quebec-ului este mai explicit în aceste limite. Aș  cum am văzut, aceste limite sînt implicite în legea multiculturalismului, care spune că politica multiculturalismului trebuie să „consolideze statutul și uzanța” limbilor oficiale; trebuie să „asigure că toți canadienii, de orice origine ar fi aceștia, au șanse egale”; și trebuie să promoveze „interacțiunea între indivizii și comunitățile de origini diferite”. Aceste limite sînt de asemenea implicite în faptul că legea multiculturalismului este subordonată ambelor documente fundamentale, Carta și Legea Canadiană a Drepturilor Omului, care garantează drepturile civile și politice individuale de bază pentru toți canadienii incluz nd egalitatea sexelor și a drepturilor, precum și egalitatea șanselor.

Astfel, politica federală are limite similare cu politica guvernului din Quebec: (a) ea funcționează înăuntrul mediului bilingv oficial și insistă ca imigranții să învețe și să accepte engleza sau franceza ca limbi oficiale ale vie ii publice în Canada; (b) ea funcționează în interiorul constr ngerii pentru respectarea normelor liberal-democratice, incluz nd Carta și Legea Drepturilor Omului, și insistenței pentru respectarea drepturilor individuale și egalității sexelor; și (c) ea încurajează deschiderea către și inter-acțiunea cu persoanele de diferite origini, mai mult dec t promovarea segregării și orientarea spre interiorul ghettourilor etnice. Multiculturalismul  n Canada, asemenea interculturalismului din Quebec, constă în responsabilitatea pe care —  n interiorul acestor trei principii constr ng toare — guvernul o are ca obligație pozitivă de a respecta și accepta diversitatea.

Pe scurt, logica multiculturalismului implică acceptarea diversității în virtutea constr ngerilor ce rezultă din principiile constituționale ale egalității șanselor și drepturilor individuale. Acesta nu poate reprezenta felul explicit descris de politică, dar este cuprins implicit în practica multiculturalismului. Și aici, de asemenea, grupurile de imigranți recunosc și acceptă în întregime acest lucru. Ele acceptă cerința să r m n  fidele principiilor constituționale. C teva grupuri de imigranți au avut obiecții fa a de Carta Drepturilor Omului. Pe de altă parte, ele și-au afirmat constant susținerea lor pentru ea și nu au mai făcut nici o încercare de a-și dob ndi

dreptul la practicile sau tradițiile lor culturale, scutiți fiind de protecția constituțională a drepturilor individuale și egalității sexelor.

În timp ce aceste limite implicite sînt înțelese și acceptate de grupurile de imigranți, totuși, e bine să le facem mai explicite, așa cum se întîmplă în Australia și Quebec. Dat fiind eșecul guvernului de a aborda direct problema, este de înțeles că mulți canadieni sînt confuzi în privința limitelor multiculturalismului. Mai mult decît atît, ei se simt chiar neputincioși să ridice problema în forumurile publice de teamă să nu fie etichetați drept rasiști sau ca avînd prejudecăți. Acesta este, cred, unul dintre punctele substanțiale din opinia lui Gwyn, care are dreptate cînd spune că atunci cînd un canadian obișnuit a ridicat problema limitelor multiculturalismului, elitele politice „nu au găsit nici un alt răspuns decît niște bîlbieli care trădau un sentiment de vinovăție”.

Canadienii doresc să știe că există anumite cerințe „non-negociabile” pentru a fi cetățean canadian, incluzînd aici și respectul pentru drepturile omului și valorile democratice, dar dezbateră pe această problemă a fost suprimată de elitele politice, care au sugerat că oricine critică multiculturalismul este un om cu prejudecăți. Această încercare de a sufoca dezbateră despre limitele multiculturalismului este contra-productivă. Ea nu promovează înțelegerea sau acceptarea politicii respective, ci pur și simplu conduce la un resentiment mocnit împotriva ei.

Desigur, orice încercare de a promova o dezbateră publică despre limitele multiculturalismului va stimula cu siguranță prejudecăți. Noi putem prezice fără să greșim, că orice dezbateră publică ar fi dureroasă în timp, deoarece cîtiva oameni lipsiți de teamă și ignoranți etichetează alte culturi ca barbare sau nedemocratice. Dar rezultatele finale vor evalua corect, cred, costurile temporare.

Să considerăm ca exemplu, dezbateră despre *hijab**, în școlile din Quebec. Cînd problema aceasta a fost ridicată pentru prima dată, mulți cetățeni din Quebec au presupus automat că toți musulmanii erau fundamentaliști care se opuneau egalității sexelor; sau că toți musulmanii care susțineau *hijab*-ul, susțineau și clitorectomia și divorțurile *talaq* și probabil, chiar și terorismul iranian și sentința capitală împotriva lui Salman Rushdie. Aceste stereotipuri variate despre musulmani au fost prezente în mințile multor oameni și dezbateră despre *hijab* a oferit o șansă pentru ca acestea să se manifeste. Rezultatul, la început a fost aproape insultător și dureros pentru musulmani, care au simțit mai mult ca sigur că erau destinați să rămînă marginalii permanenți ai societății din Quebec. Ei au fost definiți ca fiind „ceilalți”/străinii absoluți ai societății seculare, moderne și pluraliste din Quebec.

Dar dezbateră a progresat și rezultatele finale trebuiau de fapt să constituie o provocare pentru aceste stereotipuri. Cetățenii din Quebec au învățat să nu confunde islamul cu fundamentalismul. Ei au învățat că nu toți musulmanii susțin ca femeile să fie ținute închise în casă toată ziua; nu toți musulmanii susțin divorțul *talaq* și clitorectomia feminină; nu toți musulmanii susțin uciderea tuturor autorilor care critică islamul. Într-adevăr, ei au învățat că foarte puțini musulmani din Quebec adoptă oricare din aceste atitudini. În cele din urmă, ei au învățat că dușmanul nu l-a constituit islamul, ci mai degrabă anumite forme de extremism care pot fi găsite în multe culturi, inclusiv în „a noastră”. Rezultatul a fost, cred, o înțelegere și o acceptare mai profundă a islamului decît a existat înainte.

Procesul a fost unul dureros, pentru a convinge, dar a fost unul esențial. Oamenii au nevoie de astfel de ocazii pentru a se elibera de diversele idei care au fost amestecate în mințile lor. Ei aveau obiecții legitime față de anumite practici (clitorectomia feminină, *fatwah*-ul împotriva lui Rushdie) — lucruri împotriva cărora, într-adevăr, merită să lupti. Înainte, ei puteau și erau dispuși să accepte *hijab*-ul în școli, de aceea ei trebuiau să fie convinși că acceptarea *hijab*-ului nu va conduce și la acceptarea clitorectomiei, a divorțurilor *talaq* sau a amenințărilor cu moartea împotriva scriitorilor. Ei erau dispuși să îmbrățișeze acceptarea diversității, dar numai odată ce știau clar care sînt limitele acestei acceptări. Dezbătînd limitele diversității a fost posibilă o mai mare acceptare a ei în interiorul acestor limite și societatea de astăzi din Quebec este mai deschisă pentru a avea astfel de debateri.

Într-adevăr, adesea grupurile etnice însele sînt cele care doresc să clarifice termenii integrării și limitele acceptării. Așa cum nota Tariq Modood „cea mai mare nevoie politică și psihologică pentru clarificarea spațiului comun și a simbolurilor naționale vine de la minorități. Pentru clarificarea care ne face mai dispuși să ne simțim în siguranță într-o singură țară, eliminînd presiunea asupra minorităților, în special a minorităților noi a căror prezență în țară nu este deplin acceptată, trebuie să ne conformăm în toate sectoarele vieții sociale sau în alte sectoare arbitrar alese, pentru a respinge acuzația de neloialitate”. Ce își doresc cel mai adesea noii veniți de la statul canadian este o afirmare clară a criteriilor acceptării sociale și politice și o dezbateră asupra limitelor multiculturalismului care ar ajuta la furnizarea lor.

Este posibil ca o dezbateră generală mai largă asupra limitelor multiculturalismului în Canada să nu aibă un asemenea efect pozitiv. Probabil că aceasta nu ar putea trece dincolo de stadiul exprimării stereotipurilor; probabil că aprinsa dezbateră inițială ar conduce la o revoltă împotriva multiculturalismului. În politică nu există garanții. Dar sînt optimist și cred că o astfel de dezbateră ar avea, în cele din urmă, un efect pozitiv. În orice caz, nu cred că avem prea mult de ales. Fără a-i reasigura pe canadieni despre limitele multiculturalismului, nici o cantitate de evidențe statistice despre integrare nu le va domoli spaimile sau risipi opoziția.

„Logica” multiculturalismului este atunci de a nu submina respectul pentru valorile liberal-democratice, a nu submina niciodată integrarea instituțională. Dimpotrivă, multiculturalismul consideră aceste valori politice ca asigurări date că imigranții le vor accepta, întocmai ca și integrarea în instituțiile convenționale francofone sau anglofone. Multiculturalismul specifică simplu cum ar trebui să se producă această integrare socială și politică — și anume, într-un fel care respectă și acceptă diversitatea. În interiorul acestor constrîngeri ale valorilor liberal-democratice și ale integrării instituționale/lingvistice, guvernele trebuie să caute să recunoască și să accepte diversitatea noastră culturală crescîndă. Aceste principii sînt implicite în practica multiculturalismului și sînt înțelese și acceptate de grupurile de imigranți.

Nu numai că aceasta reprezintă o abordare liberal-democratică a diversității etno-culturale, dar ea este și unica abordare argumentabilă conform valorilor liberal-democratice. Aceasta ne ajută să explicăm de ce multiculturalismul a fost adoptat nu numai în Canada ci și într-un număr crescînd de alte state democratice occidentale. Multiculturalismul reprezintă într-adevăr unul dintre cele mai pline de succes exporturi politice ale Canadei.

3. Concluzie: Explicînd dezbateră

Am discutat și disputat două din criticile comune ale multiculturalismului: cea care promovează separatismul etnic și cea care promovează absența oricărui principiu pe baza căruia să fie limitată diversitatea culturală. Într-un fel, aceste critici sînt de înțeles: așa cum am notat, apărătorii politicii au făcut prea puține eforturi fie de a furniza evidențe empirice ale efectelor ei benefice, fie de a furniza o analiză rațională a politicii multiculturale. Și totuși, într-un alt sens, aceste critici sînt îndeajuns de complicate.

Lipsa evidenței și a explicațiilor publice nu poate prin ea însăși să explice atitudinile publice. În absența informării, de ce există totuși atît de mulți canadieni care presupun că multiculturalismul a avut consecințe negative? De ce sînt ei mai degrabă temători de multiculturalism, decît convinși de acesta?

După opinia mea, aceasta este una din cele mai complicate trăsături ale dezbaterii publice. Din punct de vedere istoric, Canada a avut un succes remarcabil în integrarea imigranților și evidența ne sugerează că astăzi o face chiar mai bine decît înainte. Prin urmare, avem serioase motive să ne simțim încrezători în capacitatea noastră ca țară de a ne ocupa cu acest tip de probleme. Cred că în rîndul locuitorilor Canadei, chiar dacă erau mai convinși de integrarea grupurilor de imigranți, totuși, din unele motive această convingere s-a disipat fiind înlocuită de o anxietate mai generală, de o teamă nu numai de a nu face greșeli în mînuirea problemelor etno-culturale, dar și de faptul că vor pierde controlul asupra situației, că sînt pe o pantă alunecoasă către un serios conflict social.

O parte a explicației pentru această teamă pot fi xenofobia, rasismul și prejudecățile. Prea mulți canadieni îi văd pe imigranți ca pe niște „ceilalți” periculoși, ale căror diferențe sînt o amenințare inerentă pentru stilul „nostru” de viață. Dar aceasta este numai o parte a explicației. De fapt, așa cum argumentam mai devreme, canadienii sînt mult mai puțin xenofobi sau rasiști decît erau odată. Astfel, adevărata explicație trebuie să fie în altă parte.

Personal, bănuiesc că explicația are o mai mare legătură cu inabilitatea noastră de a face un progres mai mare în abordarea grupurilor non-imigrante din Canada — locuitorii Quebec-ului și națiunile autohtone. Mulți canadieni se simt frustrați și dezamăgiți pentru că nu am atins încă un grad de acceptare a acestor „națiuni din interior”. Mulți canadieni simt că în ciuda eforturilor sincere, nu se află mai aproape de o înțelegere adevărată a nevoilor și aspirațiilor locuitorilor Quebec-ului și a națiunilor autohtone. Frustrați în inabilitatea de a rezolva aceste vechi conflicte între națiunile fondatoare ale Canadei, ei și-au pierdut convingerea în abilitatea lor de a face față relațiilor etno-culturale în general proiectîndu-și astfel temerile și frustrările asupra imigrației și politicii multiculturalismului. În acest fel, multiculturalismul imigrant devine țapul ispășitor pentru frustrările la lipsa de abilitate a canadienilor de a reconcilia sau chiar de a discuta, diviziunile lor naționale între englezi, francezi și aborigeni. Aceasta reprezintă bineînțeles, doar un aspect speculativ al explicației mele, deși cred că putem vedea

aceiași proces funcționând și în Statele Unite, unde multiculturalismul imigrant servește ca țap ispășitor pentru inabilitatea americană de a rezolva sau chiar de a discuta diviziunile lor rasiale.

În acest eseu am încercat să prezint o viziune optimistă despre rolul multiculturalismului în societatea canadiană și să risipesc câteva din concepțiile greșite ale lui. Aș dori să pot încheia cu o speranță și mai optimistă, și anume că recunoașterea succesului canadian în politica multiculturalismului ne va da siguranța și curajul de a aborda problemele dificile privind Quebec-ul și națiunile autohtone. Dar viziunea mea proprie este mai degrabă pesimistă. În fine, revendicările grupurilor de imigranți au fost întotdeauna prizoniera luptelor pentru putere dintre englezi, francezi și grupurile aborigene din Canada. De când nenumăratele ajustări dramatice în relațiile dintre aceste grupuri sînt tot mai greu explicabile, se poate intui că o să mai treacă ceva timp pînă cînd canadienii vor fi capabili să înțeleagă și să accepte revendicările imigranților în adevăratul lor sens: revendicări rezonabile pentru termeni imparțiali de integrare. □

Traducere de Steliu Lambru

*

*Will KYMLICKA, doctor în politologie al Universității din Oxford, autorul a patru cărți publicate de Oxford University Press: **Liberalism, Community and Culture** (1989), **Contemporary Political Philosophy** (1990), **Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights** (1995) și **Finding Our Way: Rethinking Ethnocultural Relations in Canada** (1989), este totodată editorul volumelor **Justice in Political Philosophy** (Elgar, 1992) **The Rights of Minority Cultures** (Oxford, 1995) și **Ethnicity and Group Rights** (N.Y.U; 1997). În prezent este profesor la catedra de filosofie de la Queen's University din Kingston, Canada.*

Will Kymlicka, *The Theory and Practice of Canadian Multiculturalism*, prezentat cu ocazia conferinței Breakfast on the Hill, Ottawa, preluat cu permisiunea autorului.